

Regionálne rozdiely vo vývoji priemyselnej zamestnanosti na Slovensku v rokoch 1980 a 2001

Vladimír SZÉKELY*

Regional Differences in the Dynamics of Industrial Employment in Slovakia in the Years 1980 and 2001

Abstract

Industry used to be the decisive branch of Slovakia's national economy until 1989. The aim of the article is to point to regional aspects of de-industrialising process in Slovakia by means of calculation of size of industrial centres (industrial centres represent the basic units of industrial regionalisation) and their share in regional employment for two time horizons. Comparison of regional differences of industrial employment in the pre-transition and post-transition periods shows a persisting spatial inertia in the distribution of industry. In spite of uniqueness of some impacts of transition process on the life of society, two basic spatial dichotomies survive in the regional structure of industry in Slovakia: west – east and core – periphery.

Keywords: industry, industrial centres, regional differentiation of industrial employment, Slovakia

JEL Classification: R11, R12, R58

Úvod

Priemysel bol do roku 1989 rozhodujúcim odvetvím národného hospodárstva Slovenska, a to aj napriek poklesu jeho významu v priebehu 80. rokov dvadsiateho storočia. Štatistické ročenky ČSFR uvádzajú, že v roku 1980 bol podiel priemyslu na tvorbe národného dôchodku 63,5 %. Po poklese, ktorý však nebol kontinuálny, dosiahol tento pomer v roku 1989 hodnotu 58,3 %. Podstatne výraznejšie zmeny, ktoré sa odrazili na dramatickom poklese významu priemyslu

* RNDr. Vladimír SZÉKELY, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava 1; e-mail: szekely@savba.sk

v národnom hospodárstve, sú spojené s tzv. transformačným obdobím. Jeho charakteristickým znakom je predovšetkým transformácia centrálne riadenej ekonomiky na trhovú ekonomiku. A. Smith nazýva tento proces „prechodom ku kapitalizmu“ [6].

Pokles významu priemyslu (ako aj celého primárneho a sekundárneho sektora) dokumentujú údaje zo Štatistickej ročenky SR 2002, ktorá na rok 2000 uvádza už len 25,1 % podiel priemyslu na celkovej tvorbe HDP. O rok neskôr, v roku 2001, podiel priemyslu na celkovej tvorbe HDP poklesol dokonca na hodnotu 24,4 %. V období 1990 – 2001 poklesol podiel priemyslu aj na zamestnanosti obyvateľstva Slovenska z 33,1 % na 26,9 %.

Tieto zmeny mali aj svoju regionálnu dimenziu, ktorej identifikácia je cieľom predkladaného príspevku.

Transformácia ekonomiky Slovenska je jednou z rozhodujúcich súčastí transformačného procesu celej spoločnosti [2]. Špecifickou oblasťou so svojimi zákonitosťami je problematika transformácie priemyslu na Slovenska.¹ Jeden z najvážnejších problémov skúmania regionálnych aspektov transformácie priemyslu nielen Slovenska, ale aj ostatných postsocialistických štátov je neporovnateľnosť štatistických údajov. Prináša to mnohé metodologické ťažkosti [8], z ktorých spomenieme len tie najvýznamnejšie.

V roku 1993 sa na Slovensku zaviedla nová odvetvová klasifikácia ekonomických činností (tzv. OKEČ), ktorá výrazne sťažuje časovú komparáciu zmien v odvetvovej štruktúre priemyslu, a zároveň vyžaduje aj rozdielnú interpretáciu štatistických dát.

Zmeny v priemysle sa pri regionálne zameraných štúdiách najčastejšie charakterizujú zmenami v priemyselnej zamestnanosti. Pri analýze a interpretácii týchto zmien v období transformácie je preto nevyhnutné uvedomiť si, že v 90. rokoch sa z priemyselných prevádzok a podnikov odbúravalí ekonomicky nerentabilné činnosti a vyčleňovali sa nepriemyselné aktivity (napr. stravovacie, bezpečnostné alebo rekreačné služby).

Z regionálneho hľadiska sú najväčším metodologickým problémom priestorové zmeny, ktoré vyplývajú z novej územnosprávnej organizácie štátu. V roku 1996 vznikali nové územnosprávne jednotky, ktoré od roku 1997 sprevádzajú aj zmeny v zbere a evidencii regionálnej štatistiky. Pretože nové územnosprávne členenie Slovenska s väčším počtom jednotiek na okresnej, resp. krajskej hierarchickej úrovni (79 okresov a 8 krajov) nevzniklo vo všetkých prípadoch ako výsledok jednoduchej priestorovej dezagregácie, nie je možné dopracovať sa ku kompatibilným údajom iba matematickým postupom zlučovania menších priestorových

¹ Pojmom *transformácia priemyslu* rozumieme v zmysle práce [4] prechodné obdobie reorganizovania industriálnej štruktúry na celospoločenské zmeny prebiehajúce v poslednom decéniu dvadsiateho storočia.

jednotiek do pôvodných, väčších priestorových jednotiek. Nové okresy koncom roka 2003 zanikali. Preto sme sa rozhodli sledovať priestorové zmeny v rozmiestnení priemyslu komparáciou počtu a veľkosti priemyselných centier (obecná úroveň) alokovaných na teritória 38 bývalých (do roku 1996) okresných jednotiek.

1. Východisková báza časovej komparácie regionálnej zamestnanosti v priemysle

K vyjadreniu korektných priestorových disparít v rozmiestnení priemyslu na Slovensku v predtransformačnom období výrazne prispel J. Mládek [1], ktorý identifikoval v roku 1980 súbor 1 463 priestorovo jednoznačne lokalizovaných priemyselných závodov a prevádzok. Tie vytvorili základnú informačnú bázu kreovania všetkých teritoriálnych útvarov priemyslu vyšších hierarchických úrovní (centrum, uzol, región, makroregión). V priemyselnej štruktúre Slovenska boli najpočetnejšie zastúpené malé a stredné prevádzky (do 500 zamestnancov), ktoré v počte 1 163 jednotiek tvorili 80 % z celkového počtu priemyselných prevádzok.

Priemysel, na rozdiel od iných ekonomických aktivít (napr. poľnohospodárstva), sa vyznačuje bodovým rozmiestnením. Všetkých 1 463 priemyselných prevádzok bolo v roku 1980 umiestnených na teritóriu 411 obcí, čo predstavuje v priemere viac ako tri prevádzky na jednu obec. Identifikovaný počet obcí s priemyselnou aktivitou znamená, že s priemyselnou prevádzkou sa v roku 1980 v priemere stretávame približne len v každej siedmej obci na Slovensku, čo vyplýva z bodového charakteru rozmiestnenia priemyslu, a zároveň ho potvrdzuje.

Obec je najnižšou administratívnou jednotkou a jej hranice predstavujú rozhodujúce kritérium na vymedzenie *priemyselných centier*, ktoré sú v slovenskej ekonomickej geografii zadefinované ako základné teritoriálno-výrobné jednotky priemyselnej regionalizácie (bližšie pozri [1]). Do príslušného priemyselného centra sú zaradené všetky priemyselné prevádzky, ktoré sú lokalizované v priestore vymedzenom hranicami danej administratívnej jednotky. Otázka existencie kooperačného zosieťovania prevádzok na účely nadobúdania profitu je z hľadiska definovania priemyselného centra irelevantná. Priemyselné prevádzky priemyselného centra môžu, ale aj nemusia byť navzájom prepojené tokmi materiálov, osôb a/alebo informácií.

Súbor priestorových jednotiek, v ktorých sa nachádzala priemyselná aktivita, bol výrazne diferencovaný v závislosti od jej veľkosti. Pre najmenšie centrá priemyslu, v ktorých zamestnanosť v priemysle neprekračuje hodnotu 500 pracovníkov, sa zavádza termín *priemyselná lokalita*. V roku 1980 bolo na Slovensku 243

priemyselných lokalít a svojou početnosťou predstavovali takmer 60 % z celkového počtu sledovaných priestorových jednotiek. Z nich viac ako 60 %-ný podiel tvorili najmenšie lokality s počtom priemyselných pracovníkov do 100 osôb. Čo je však podstatné, úhrnný podiel priemyselných lokalít na priemyselnej zamestnanosti Slovenska predstavoval necelé 4 %, pričom percento podielu z celoslovenskej hodnoty hrubého obratu bolo ešte nižšie.²

Rozhodujúci podiel vo výrobe na Slovensku mala v roku 1980 skupina priemyselných centier s počtom viac ako 500 pracovníkov. Takýchto obcí, väčšinou mestského charakteru, bolo na Slovensku 168 a predstavovali asi 40 % podiel z celkového počtu základných administratívnych jednotiek, v ktorých bola umiestnená minimálne jedna priemyselná prevádzka. V týchto 168 obciach bolo skoncentrovaných 96 % priemyselnej zamestnanosti Slovenska, pričom na súbore priemyselných centier bolo možné pozorovať asymetrické rozdelenie početnosti podľa ich veľkosti. Viac ako tretina priemyslu Slovenska bola sústredená do 13 najväčších centier (Bratislava, Košice, Martin, Dubnica nad Váhom, Žilina, Trnava, Prešov, Nitra, Považská Bystrica, Ružomberok, Trenčín, Partizánske a Banská Bystrica), z ktorých osobitné postavenie mali 2 najväčšie centrá – Bratislava a Košice. Obe metropolitné priemyselné centrá mali približne 1/5 podiel na priemysle Slovenska. Dôkaz o značnom stupni priestorovej koncentrácie priemyselnej výroby vyplýva zo zistenia o vyše 50 % zoskupení priemyselného potenciálu Slovenska lokalizovanom na teritóriu len 21 obcí – najväčších priemyselných centier Slovenska.

Na účely nášho článku orientovaného na vyjadrenie priestorových disparít v rozmiestnení priemyslu, a následne ich časovej komparácie s potransformačným obdobím, bolo vhodné priradiť jednotlivé priemyselné centrá vyšším územnosprávnym jednotkám – okresom (ktoré fungovali do prijatia zákona o novom územnosprávnom usporiadaní Slovenska z roku 1996), a vypočítať agregované štatistické údaje o počte zamestnancov, hrubej hodnote výroby a hodnote základných prostriedkov (tab.1). V najväčšom množstve (8 – 10 centier) sa priemyselné centrá vyskytovali v okresoch Banská Bystrica, Senica, Rožňava, Považská Bystrica a Žiar nad Hronom. V 43 centrách (teda si vo štvrtine centier) bol koncentrovaný len asi 14 %-ný podiel hrubého obratu, 18 %-ný podiel pracovníkov a 17 %-ný podiel základných prostriedkov z priemyslu Slovenska. Z vypočítaných nízkych pomerných hodnôt je zrejmé, že informácia o samotnom počte priemyselných centier bez udania ich veľkosti nepostačuje na vystihnutie priestorovej diferenciácie priemyslu na Slovensku.

² J. Mládek [1] konštatuje, že v regionálnej štruktúre Slovenska sa priemyselné lokality (ktoré sú podmnožinou priemyselných centier) prejavovali v roku 1980 menej výrazne a ich regiónotvorný dosah bol nepatrný. Preto sme sa rozhodli priemyselné lokality z komparatívnej analýzy vývoja regionálnej priemyselnej zamestnanosti vylúčiť a ďalej pracovať len s redukovanou skupinou *priemyselných centier s veľkosťou viac ako 500 zamestnancov*.

Tabuľka 1

Podiel priemyselných centier na priemysle Slovenska (r. 1980) – regionálna diferenciácia podľa bývalých okresov

Bývalé okresy	Počet priemyselných centier							Podiely (%)		
	spolu	počet pracovníkov (v tis.)						hrubý obrat	pracovníci	základné prostriedky
		(35 – 60>	(10 – 20>	(5 – 10>	(3 – 5>	(1 – 3>	(0.5 – 1>			
Banská										
Bystrica	10		1	1	1	3	4	2.7	4.15	4.27
Bardejov	2			1			1	0.66	1.04	0.45
Bratislava	1	1						13.43	8.27	11.56
Bratislava-vidiek	4					3	1	1.01	1.03	1.03
Čadca	5			1	1	2	1	1.21	2.09	1.49
Dolný Kubín	6			1	1	3	1	2.00		
Dunajská Streda	2								2.32	1.31
Galanta	4					2		0.58	0.55	0.56
Humenné	3			1	1	2		2.16	2.15	3.03
Komárno	4			2		1		1.79	2.12	2.56
Košice	1	1		1			3	0.76	1.32	0.82
Košice-vidiek	3							19.00	5.67	10.48
Levice	6			2		1	3	0.25	0.33	0.14
Liptovský Mikuláš	3		1					1.48	2.12	1.48
Lučenec	7		1	1	1	2	3	2.48	3.22	2.96
Martin	4		1			1	2	1.44	2.32	1.69
Michalovce	2				2			2.44	3.26	2.47
Nitra	4		1	1		1	1	1.04	1.20	1.73
Nové Zámky	3			1	2			2.58	3.39	2.04
Poprad	5			2		1	2	1.99	2.19	2.05
Považská Bystrica	8		2	1		2	3	2.28	2.74	2.23
Prešov	4		1			2	1	5.12	6.07	4.93
Prievidza	6			2	1	3		1.77	2.52	1.78
Rimavská Sobota	4							2.68	3.46	4.72
Rožňava	8					4		0.96	1.16	0.99
Senica	9					6	2	1.44	1.83	1.88
Spišská Nová Ves	7			1	1	3	2	1.89	3.02	2.98
Stará Ľubovňa	1					1		1.85	2.46	1.85
Svidník	2					2		0.12	0.24	0.25
Topoľčany	5		1	2		1	1	0.28	0.69	0.19
Trebišov	4					2	2	3.17	3.97	2.22
Trenčín	6		1	1	1	1	2	1.88	0.92	2.07
Trnava	7		1	2		3	1	2.13	3.49	2.09
Veľký Krtíš	1				1			3.99	4.98	6.11
Vranov nad Topľou	1			1				0.23	0.53	0.34
Zvolen	4			2		2		0.4	0.79	1.04
Žiar nad Hronom	8			1	1	4	2	2.65	2.37	2.23
Žilina	4		1		1	1	1	2.84	2.82	2.77
Slovenská republika	168	2	11	30	18	62	45	2.36	3.25	3.12
								97.04	96.05	95.91

Prameň: Vlastné prepočty z údajov v [1].

Agregovaním 10 najpriemyselnejších okresov a ich komparáciou so skupinou 10 najmenej spriemyselných okresov získame podstatne iný obraz o regionálnych disparitách v rozmiestnení priemyslu na Slovensku. Za rozhodujúce kritérium považujeme podiel na priemyselnej zamestnanosti. V 10 najpriemyselnejších okresoch Slovenska (Bratislava, Považská Bystrica, Košice, Trnava, Banská Bystrica, Topoľčany, Trenčín, Prievidza, Nitra a Martin) bolo v roku 1980 v 52 priemyselných centrách skoncentrovaných takmer 47 % priemyselných pracovníkov Slovenska, 51 % základných prostriedkov a až 57 % hrubého obratu. S výnimkou mestského okresu Košice boli všetky najpriemyselnejšie okresy skoncentrované v západnej a strednej časti Slovenska.

Na druhej strane, 10 najmenej spriemyselných okresov Slovenska (Stará Ľubovňa, Košice-vidiek, Veľký Krtíš, Dunajská Streda, Svidník, Vranov nad Topľou, Trebišov, Bratislava-vidiek, Bardejov a Rimavská Sobota) sa 24 priemyselnými centrami podieľalo na priemyselnej zamestnanosti asi 8 % (viac ako 6-násobne menej v porovnaní s 10 najpriemyselnejšími okresmi), na hodnote základných prostriedkov asi 7 % a na hodnote hrubého obratu len asi 6 %. S výnimkou okresov susediacich s najväčším priemyselným centrom Slovenska (Bratislava-vidiek a Dunajská Streda) sa všetky najmenej spriemyslené okresy nachádzajú vo východnej a v južnej časti Slovenska a, s výnimkou Vranova nad Topľou, všetky ležia na hranici so susediacim štátom. Všeobecne možno povedať, že už v období socialistickej industrializácie Slovenska sa vytvorila priestorová dichotómia medzi západnou a východnou časťou súčasného štátu, ako aj medzi centrálnou a periférnou časťou Slovenska. Na túto skutočnosť, ktorá má rozhodujúci vplyv nielen na súčasné rozmiestnenie priemyslu, ale aj na celkovú regionálnu diferenciáciu sociálnej a ekonomickej úrovne života na Slovensku, upozorňuje vo svojej štúdii A. Smith [7]. Konštatuje, že s týmito dvoma formami priestorovej dichotómie vstupovalo Slovensko do zmenených politicko-hospodárskych podmienok.

2. Priemyselné centrá v rokoch 1980 a 2001: komparácia počtu, veľkosti, regionálneho rozmiestnenia a podielu na priemyselnej zamestnanosti

2.1. Metodický postup výpočtu počtu priemyselných pracovníkov za jednotlivé priemyselné centrá (rok 2001)

Existujúca štatistická báza, a najmä zákon o ochrane individuálnych štatistických údajov nám neumožňujú realizovať časovú komparáciu zamestnanosti v priemysle na úrovni priemyselných centier aplikovaním zberu dát za jednotlivé,

priestorovo jednoznačne lokalizované priemyselné prevádzky. Preto sme sa rozhodli zamestnanosť v priemyselných centrách vypočítať. Rozhodujúcim štatistickým pokladom pre nás boli výsledky zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001 [5]. Uvedený materiál poskytuje údaje za obce Slovenska o počte bývajúceho obyvateľstva, o počte ekonomicky aktívneho obyvateľstva (časť celkového počtu tvoria nezamestnaní), o počte ekonomicky aktívneho obyvateľstva zamestnaného v priemysle (aj tu časť celkového počtu tvoria nezamestnaní), ktorý sa získa súčtom ekonomicky aktívneho obyvateľstva deklarujúceho svoju príslušnosť k trom odvetviám hospodárstva: ťažba nerastných surovín + priemyselná výroba + výroba a rozvod elektriny, plynu a vody. Len takto zadefinovaná zamestnanosť v priemysle je porovnateľná s údajmi z roku 1980. Ďalšia časť výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001 ponúka údaje o počte dochádzajúcich osôb do priemyslu (priemyselných prevádzok) umiestneného v jednotlivých priemyselných centrách, ako aj o počte osôb odchádzajúcich do priemyslu umiestneného v iných priemyselných centrách, lokalitách a v zahraničí. Zo všetkých uvedených dát sme vypočítali predpokladaný počet existujúcich pracovných miest v priemysle v jednotlivých obciach, z ktorých sme následne vymedzili priemyselné centrá s viac ako 500 zamestnancami v priemysle. Vypočítaný údaj by mal byť kompatibilný s údajom z roku 1980, ktorý vyjadroval konkrétnu zamestnanosť v priemyselných centrách, identifikovanú zo súčtu parciálnych údajov o priemyselných prevádzkach umiestnených na teritóriu priemyselného centra.³

2.2. Komparatívna analýza

V roku 2001 deklarovalo na Slovensku svoju príslušnosť k priemyslu len 22,5 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Výrazný pokles zamestnanosti v priemysle je evidentný najmä v porovnaní s rokom 1980, keď podiel zamestnaných v priemysle z celkového počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov dosiahol hodnotu 35,8 %. Súčasným podielom priemyselnej zamestnanosti sa Slovensko dostáva približne na úroveň polovice 50. rokov dvadsiateho storočia, keď sa najväčšie dôsledky procesu socialistickej industrializácie ešte neprejavovali. Preto aj základným poznatkom, z ktorého je možné odvodzovať vplyv na regionálnu štruktúru

³ Z hľadiska korektnosti výpočtu je však nevyhnutné zdôrazniť, že nie všetci obyvatelia Slovenska a jeho regiónov deklarovali pri štatistickom sčítaní ľudí, domov a bytov z roku 2001 svoju príslušnosť k ekonomickému odvetviu. Percento osôb bez udania ekonomickej príslušnosti, ktoré sa spravidla pohybuje v intervale 20 – 30 %, je priestorovo diferencované a prejavuje sa najmä závislosť od veľkosti obce. V menších obciach je podiel osôb bez priznania svojej ekonomickej príslušnosti spravidla nižší ako vo väčších obciach. Predpokladáme, že určitú (prakticky nevyčísliteľnú) časť percenta nedeklarovanej ekonomickej príslušnosti tvoria nezamestnaní, z čoho vyplýva, že vypočítaný údaj o existujúcich pracovných miestach v priemysle sa približuje k reálnej hodnote, ktorá by vznikla súčtom počtu pracovníkov v priemyselných prevádzkach vo vopred zadefinovaných priemyselných centrách.

priemyslu Slovenska, je poznatok o deindustrializačnej fáze vývoja priemyslu a poklese jeho významu (z hľadiska tvorby zamestnanosti) v štruktúre národného hospodárstva počas transformačného obdobia. Aj na tomto mieste je však potrebné z hľadiska korektnosti komparácie upozorniť na skutočnosť, že až 22,6 % z celkového počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva (viac ako 622 tisíc osôb) nedeklarovalo v roku 2001 svoju príslušnosť k ekonomickému odvetviu. Je odôvodnené predpokladať, že priznaním príslušnosti k ekonomickým aktivitám u všetkých ekonomicky aktívnych osôb (s výnimkou nezamestnaných) by aj podiel priemyselného obyvateľstva na Slovensku zaznamenal určitý prírastok.

Na báze uvedeného metodického postupu výpočtu počtu priemyselných pracovníkov za jednotlivé obce (2891 obcí) sme v roku 2001 identifikovali na Slovensku 162 priemyselných centier s viac ako 500 zamestnancami v priemysle (5,6 % z celkového počtu obcí), v ktorých nachádzalo miesto svojej práce 79,2 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva s deklarovanou príslušnosťou k priemyselnej ekonomickej činnosti. V absolútnych číslach je možné tento podiel vyjadriť nasledovne: z celkového počtu 617 786 obyvateľov ekonomicky aktívnych v priemysle pracovalo v priemysle na Slovensku 611 460 osôb (takmer 99 % – zvyšné 1 % odchádzalo za prácou do priemyselných prevádzok v zahraničí), z ktorých 489 310 osôb buď malo miesto svojho trvalého pobytu, alebo dochádzalo do identifikovaných priemyselných centier z iných obcí na Slovensku. Znamená to, že v roku 2001 nachádzalo svoju prácu 122 150 ekonomicky aktívnych osôb s deklarovanou príslušnosťou k priemyslu v nezistenom počte priemyselných lokalít na Slovensku. Uvedený absolútny počet predstavuje až 19,8 % podiel priemyselného obyvateľstva Slovenska. Táto hodnota ostro kontrastuje s hodnotou z roku 1980, ktorý bol charakteristický vysokou koncentráciou priemyselnej činnosti v niekoľkých priemyselných centrách. V 243 priemyselných lokalitách pracovali vtedy len necelé 4 % pracovníkov z priemyselných prevádzok Slovenska [1].

Nárast pracovných miest v priemyselných lokalitách a zvyšovanie ich podielu na celkovom počte pracovných miest v priemysle Slovenska jednoznačne naznačujú, že v transformačnom období dochádzalo k väčšej priestorovej disperzii priemyselných prevádzok, ktoré nachádzali priaznivé podmienky na svoju existenciu aj v menších obciach. Trend priestorovej disperzie priemyselnej aktivity, ktorý z hľadiska tvorby pracovných miest a ich priblíženia k miestam bývania pracovníkov možno hodnotiť pozitívne, úzko súvisel s rozvojom malého a stredného podnikania.

V porovnaní s rokom 1980 poklesol počet priemyselných centier do roku 2001 o 6 obcí. Viac ako 500 pracovníkov v priemysle obce sme identifikovali v 162 obciach. Popri rozšírenej deindustrializácii čiastočne ovplyvnila zmenu v počte priemyselných centier aj dezintegrácia (a v jednom prípade aj integrácia)

obcí. Objavili sa však aj nové priemyselné centrá, ktoré nie sú výsledkom administratívnych zmien, ale rastu, resp. etablovania priemyselnej činnosti v obci. Príkladom rastu priemyselnej zamestnanosti môžu byť predovšetkým priemyselné centrá nachádzajúce sa v geografickej blízkosti Bratislavy (Šamorín a Modra) alebo iných väčších miest Slovenska (napr. Veľký Šariš v blízkosti Prešova, alebo Košťany nad Turcom v blízkosti Martina). Umiestňovanie priemyselných prevádzok do týchto lokalít je ovplyvňované hľadaním aglomeračných úspor, ktoré priestor zázemí väčších miest poskytuje. Zároveň sa ako dôležitý faktor lokácie novovznikajúcich priemyselných prevádzok v blízkosti centier ekonomického rastu objavuje potreba existencie inovatívneho prostredia a efektívneho fungovania kooperačných väzieb. Vzájomná previazanosť jednotlivých priemyselných firiem podmieňuje tak ich lokačné rozhodnutia, ako aj výrobnú stratégiu.

V roku 2001 bola viac ako tretina priemyselnej zamestnanosti Slovenska sústredená do 18 najväčších centier. Pri porovnaní s rokom 1980 zisťujeme, že z 13 priemyselných centier, ktoré v predtransformačnom období tvorili takýto významný podiel na priemyselnej zamestnanosti (Bratislava, Košice, Martin, Dubnica nad Váhom, Žilina, Trnava, Prešov, Nitra, Považská Bystrica, Ružomberok, Trenčín, Partizánske a Banská Bystrica), sa do súčasnej „elitnej“ skupiny nedostalo Partizánske. Zoznam súčasných priemyselných centier s tretinovým podielom na priemyselnej zamestnanosti Slovenska doplnili do počtu 18 obcí ešte Prievidza, Poprad, Michalovce, Púchov, Humenné a Topoľčany.

V roku 1980 mali osobitné postavenie 2 najväčšie centrá, Bratislava a Košice. Výsledky štatistickej analýzy dokazujú, že výnimočné postavenie 2 najvýznamnejších priemyselných centier zostáva aj v potransformačnom období nezmenené a obe najväčšie mestá Slovenska si zachovávajú svoje významné postavenie aj z hľadiska priemyselnej výroby. Jediným rozdielom je mierne zoslabenie ich podielu na priemyselnej zamestnanosti Slovenska, ktorý sa z pôvodných 14 % znižuje na súčasnú hodnotu necelých 12 %.

Zväčšenie počtu priemyselných centier tvoriacich tretinový podiel priemyselnej zamestnanosti je ďalším dôkazom o značnom znížení jej priestorovej koncentracie. Podobným dôkazom o priestorovo proporcionálnejšom rozmiestnení pracovných príležitostí v priemysle je aj zistenie, že súčasné vyše 50 %-né zoskupenie priemyselnej zamestnanosti Slovenska už netvorí len 27 obcí, ako to bolo v roku 1980, ale až 38 obcí, z ktorých niektoré prešli za skúmané obdobie fázou rozvoja a rastu priemyselnej zamestnanosti, iné naopak fázou depresie a poklesu priemyselnej zamestnanosti.

Alokovaním identifikovaných priemyselných centier na teritória bývalých okresov získame poznatky o priestorovej diferenciácii rozmiestnenia priemyslu, resp. priemyselnej zamestnanosti na Slovensku v roku 2001 (tab. 2).

Tabuľka 2

Podiel priemyselných centier na priemysle Slovenska (v 2001) – regionálna diferenciácia podľa bývalých okresov

Bývalé okresy	Počet priemyselných centier							Podiel na počte pracovných miest v priemysle (%)	
	spolu	počet pracovných miest (v tis.)							
		(35 – 60>	(10 – 20>	(5 – 10>	(3 – 5>	(1 – 3>	(0,5 – 1>		
Banská Bystrica	7	1		1	1	2	3	2.81	
Bardejov	2				1		1	0.89	
Bratislava	1							6.54	
Bratislava-vidiek	5					4	1	1.06	
Čadca	5					2	3	1.71	
Dolný Kubín	7						4	3	1.68
Dunajská Streda	3					1	1	1	1.01
Galanta	4				1		2	1	1.52
Humenné	3				1	1	1		1.94
Komárno	3				1		2		1.52
Košice	1	1						4.99	
Košice-vidiek	1						1		0.13
Levice	5				1	3	1		1.75
Liptovský Mikuláš	3			2		1			2.40
Lučenec	4					1	2	1	1.34
Martin	6				1		1	4	2.14
Michalovce	2				1		1		1.50
Nitra	3			1		2			3.02
Nové Zámky	3				1		2		1.46
Poprad	5				1	1	1	2	2.41
Považská Bystrica	8			3		3	2	4.19	
Prešov	6		1			1	4	2.54	
Prievidza	7			1	2	2	2	3.44	
Rimavská Sobota	5				1	3	1	1.21	
Rožňava	7					4	3	1.44	
Senica	10			1	1	4	4	2.95	
Spišská Nová Ves	4			1		1	2	1.42	
Stará Ľubovňa	1					1		0.33	
Svidník	2					2		0.56	
Topoľčany	5			3		1	1	3.02	
Trebišov	5					2	3	0.99	
Trenčín	5		1	1		2	1	3.67	
Trnava	6		1	1	2	1	1	4.11	
Veľký Krtíš	1					1		0.33	
Vranov n/ Topľou	3					2	1	0.87	
Zvolen	4			1		3		1.69	
Žiar nad Hronom	7				1	3	3	1.77	
Žilina	3		1		1	1		2.86	
Slovenská republika	162	2	5	22	19	64	50	79.20	

Prameň: Vlastné prepočty z údajov v [5].

Pri porovnaní s rokom 1980 je možné odhaliť zmeny v absolútnom počte priemyselných centier. Najväčší úbytok bol zaregistrovaný v okresoch Banská Bystrica, Lučenec a Spišská Nová Ves (3 centrá), najväčší prírastok (2 centrá) zaznamenali okresy Martin, Prešov a Vranov nad Topľou, najmä v dôsledku administratívnych zmien – z centier spomínaných okresov sa v procese dezintegrácie vyčlenili vidiecke obce, pričom v ich katastri sú lokalizované priemyselné

prevádzky poskytujúce prácu minimálne 500 zamestnancom. Najväčší počet prevažne menších a priestorovo relatívne rovnomerne rozmiestnených priemyselných centier (10) sa nachádza v okrese Senica, za ktorým nasleduje okres Považská Bystrica s podstatne väčšími 8 centrami. V oboch okresoch je skoncentrovaných viac ako 7 % pracovných miest v priemysle Slovenska.

V dôsledku prebiehajúceho deindustrializačného procesu v transformačnom období sú najvýraznejšie zmeny evidentné vo veľkostnej štruktúre priemyselných centier. Výrazne sa znižuje počet najväčších centier (aj v najpriemyselnejších mestských okresoch Bratislavy a Košíc dochádza k poklesu priemyselnej zamestnanosti) a adekvátne ich poklesu vzrastá počet menších priemyselných centier. Tento posun do nižších veľkostných kategórií je typický napríklad pre okresy Považská Bystrica, Čadca, Dolný Kubín alebo Levice.

Problém identifikácie konvergentných alebo divergentných tendencií v regionálnom rozmiestnení priemyslu je možné zrealizovať porovnaním vývoja vzájomného pomeru medzi 10 najpriemyselnejšími a 10 najmenej spriemyslenými okresmi Slovenska. V skupine 10 najpriemyselnejších okresov Slovenska (Bratislava, Košice, Považská Bystrica, Trnava, Trenčín, Prievidza, Nitra, Topoľčany, Senica a Žilina), ktorej zloženie je v porovnaní s rokom 1980 z ôsmich desiatí identické (okresy Banská Bystrica a Martin boli nahradené okresmi Senica a Žilina), bolo v roku 2001 v 49 priemyselných centrách skoncentrovaných takmer 39 % priemyselnej zamestnanosti Slovenska. Rovnako ako v predtransformačnom období sa celá skupina najpriemyselnejších okresov (s výnimkou mestského okresu Košice) nachádza v západnej a centrálnej časti Slovenska. Určitý priestorový posun jadra priemyselnej zamestnanosti je možné pozorovať v posilňovaní západnej časti Slovenska.

Skupina 10 najmenej spriemyslených okresov Slovenska sa počas transformačného obdobia nezmenila a aj v roku 2001 ju tvorili predovšetkým okresy východného a južného Slovenska (doplnené o okresy susediace s Bratislavou): Košice-vidiek, Veľký Krtíš, Stará Ľubovňa, Svidník, Vranov nad Topľou, Bardejov, Trebišov, Dunajská Streda, Bratislava-vidiek a Rimavská Sobota. Nepozorujeme výraznejšie priestorové presuny priemyselnej aktivity, z čoho vyplýva, že vplyv negatívneho pôsobenia prihraničnej polohy na lokalizáciu priemyselných aktivít zostáva aj napriek rôznym cezhraničným iniciatívam (tvorba euro-regiónov) naďalej zachovaný.

V 10 najmenej spriemyslených okresoch Slovenska sa v priebehu dlhodobého vývoja sformovali priemyselné prevádzky 28 priemyselných centier, v ktorých bolo sústredených viac ako 7 % priemyselného obyvateľstva Slovenska. Znamená to, že podiel 10 najmenej spriemyslených okresov Slovenska sa počas transformačného obdobia zmenil minimálne (za 21 ročné obdobie predstavuje

zmena vzrast o 4 priemyselné centrá so zamestnanosťou nad 500 pracovníkov v priemysle, ale pokles podielu na priemyselnej zamestnanosti Slovenska dosiahol len 1 %), na rozdiel od zhruba 8 %-ného poklesu podielu 10 najpriemyselnejších okresov Slovenska na priemyselnej zamestnanosti. Tieto výpočty sú podkladom komparatívnej analýzy priestorového rozmiestnenia priemyselných centier v predtransformačnom a potransformačnom období, ktorej podstatným výsledkom je zistenie o vývoji regionálnych disparít. Vzájomný vzťah medzi oboma skupinami okresov a ich časová komparácia signalizujú pre transformačné obdobie náznaky želaného konvergentného procesu, ktorý sa prejavuje znižovaním regionálnych disparít. Pokiaľ podiel 10 najpriemyselnejších okresov k 10 najmenej spriemysleným okresom Slovenska dosiahol v roku 1980 hodnotu 6,4, tak do roku 2001 sa tento podiel znížil na úroveň 5,3. Napriek tomu však naďalej zostávajú zachované dve základné priestorové dichotómie regionálnej štruktúry priemyslu Slovenska: západ – východ a jadro – periféria. Jedinečnosť dôsledkov transformačného procesu na život spoločnosti a výskumom identifikovaná výrazne vysoká úroveň fixácie regionálnej štruktúry priemyslu Slovenska, ktorá reprezentuje dôkaz o pretrvávajúcej priestorovej inercii v rozmiestnení priemyslu aj počas dvadsaťročného obdobia významných zmien, vyzdvihujú do pozornosti časový faktor vyrovnávania regionálnych disparít. Výsledky (a lokačné zámery potenciálnych investorov) jednoznačne naznačujú, že na Slovensku s najväčšou pravdepodobnosťou pôjde o dlhodobý proces, ktorý bude mať vplyv na regionálnu diferenciáciu kvality života obyvateľov Slovenska.

Záver

Cieľom predkladaného príspevku nebola snaha o komplexné zachytenie všetkých zmien (inputových a outputových), ktoré sa podieľajú na transformačnom procese priemyslu. Pozornosť sme upriamili výlučne na outputové zmeny v regionálnej (resp. lokálnej) zamestnanosti v priemysle, ktoré indikujú rozsiahlejšie regionálne zmeny.

Pod vplyvom prostredia, v ktorom fungujú priemyselné podnikateľské subjekty, dochádza v rámci priemyselnej výroby k výrazným zmenám, ktoré sú navzájom tesne poprepájané, a zároveň sa dopĺňajú. Vplyv prostredia predstavuje konglomerát rôznych parciálnych faktorov, ktoré v konečnom dôsledku reprezentujú priestorovo diferencované inputy vplývajúce aj na zmeny v priemyselnej zamestnanosti. Jedným z rozhodujúcich faktorov, výrazne ovplyvňujúcich nielen celkovú, ale aj regionálnu priemyselnú zamestnanosť, bola zmena vlastníckych vzťahov, ktorá vo väčšine prípadov priniesla preferovanie ekonomických kritérií pri posudzovaní optimálneho počtu a rozmiestnenia pracovníkov. Tvrdenie má

osobitnú platnosť pri lokačných rozhodnutiach zahraničných vlastníkov a ich priamych investíciách do priemyselnej výroby. Popri nesporných pozitívach, ktoré sa viažu na prílev zahraničného kapitálu a sú široko pertraktované v odbornej literatúre [3], je vhodné upozorniť aj na nárast závislosti externe riadeného slovenského (a zároveň aj regionálneho) priemyslu od rozhodnutí medzinárodných priemyselných korporácií. Znamená to, že slovenský priemysel a jeho zamestnanosť sa stávajú nielen omnoho citlivejšími na globálne zmeny v priemyselnej produkcii, ale aj rozhodovanie o charaktere vytváraných pracovných miest nie je ovplyvniteľné zo Slovenska [9]. Najmä v prvých rokoch transformácie priemyslu sa táto skutočnosť prejavovala negatívnymi vplyvmi na kvalitu ponúkaných pracovných príležitostí na regionálnych a lokálnych trhoch práce.

Záverom je potrebné konštatovať, že aj rozvoj malého a stredného podnikania so svojimi špecifickými zákonitostami optimálneho rozmiestnenia čiastočne mení v simultánnom pôsobení s deindustrializačnou fázou rozvoja hospodárstva (prejavujúcou sa poklesom významu priemyslu na tvorbe zamestnanosti) priestorovú štruktúru priemyslu Slovenska. Avšak aj napriek tomu, že sa objavujú nové priemyselné centrá a lokality, a priemysel naberať tendenciu k disperznému modelu rozmiestnenia a väčšej priestorovej diverzifikácii, zdedená regionálna štruktúra priemyslu Slovenska zostáva v značnej miere zachovaná. K výraznejším priestorovým presunom nedochádza.

Literatúra

- [1] MLÁDEK, J.: Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska. [Monografia.] Bratislava: Univerzita Komenského 1990.
- [2] MLÁDEK, J.: Procesy transformácie priemyslu Slovenska. *Geographia Slovaca*, 1995, č. 10, s. 163 – 172.
- [3] PAVLÍNEK, P. – SMITH, A.: Internationalization and Embeddedness in East-Central European Transition: the Contrasting Geographies of Inward Investment in the Czech and Slovak Republics. *Regional Studies*, 32, 1998, s. 619 – 638.
- [4] POPJAKOVÁ, D.: Transformácia priemyslu v regióne Šariša. [Monografia.] Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2001.
- [5] Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: Štatistický úrad SR 2003.
- [6] SMITH, A.: Regulation Theory, Strategies of Enterprise Integration and the Political Economy of Regional Economic Restructuring in Central and Eastern Europe: the Case of Slovakia. *Regional Studies*, 29, 1995, s. 761 – 772.
- [7] SMITH, A.: From Convergence to Fragmentation: Uneven Regional Development, Industrial Restructuring, and the „Transition to Capitalism“ in Slovakia. *Environment and Planning A*, 28, 1996, s. 135 – 156.
- [8] STRYJAKIEWICZ, T.: Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM 1999.
- [9] SZÉKELY, V.: Geografická analýza organizačného postavenia priemyselných prevádzok: príklad východného Slovenska. *Geografický časopis*, 45, 1993, s. 183 – 196.